

DEDE MEZARINDAKİ SIR: ZİYARET FENOMENİ VE KUTSALIN TEZAHÜRLERİ

Ali SELÇUK¹

ÖZET

Bu çalışma, Alevi değerler sisteminin Türk kültürü ile olan bağının, ziyaret fenomeni içinde kodlanarak varlığını sürdürüşünü Evcî Tahtacı köyü Dede Ziyareti örneğinde anlayıcı bir eğilimle açığa çıkartmayı kendisine konu edinmiştir. Ziyaret fenomeni sosyokültürel yaşamı hem temsil eden hem de yaratan bir model olarak çeşitli kültürlerin ortak anahtar eylemi olarak ele alınmıştır. Ziyaret fenomeninin atıfta bulunduğu değerler sistemine göre hem sosyokültürel yaşamı temsil ettiği hem de taşıdığı sembolik kodlar bağlamında sosyokültürel yaşamı yarattığı öngörülmektedir. Ziyaret fenomeninin kültürel değerler sistemi ile ilişkilendirilmesinde, köyde etkin olan pek çok kültürün temel anahtar eylemi oluşu etkili olmuştur. Bu çerçevede olmak üzere bu varsayımın Evcî Tahtacı köyü değerler sistemine atıfta bulunan çeşitli kültürler örneğinde açığa çıkartılması hedeflenmektedir. Ayrıca, ziyaret fenomeninin kültürel değerler sisteminin kodlarını kırmaya imkân tanıyan anahtar bir eylem olma özelliği ile kültürel anlam dünyasının derinliklerinde uzanan temel kök paradigmalara ilişkinin açığa çıkartılması da amaçlanmaktadır. Tüm bunlara ilave olarak ziyaret ritüelinin sosyokültürel yaşamla etkileşiminin açığa çıkartılması da hedeflenmektedir. Zira, Bir ritüeldeki işlev kaybı sosyokültürel yaşamdaki dönüşümü haber vermektedir. Buna göre Tahtacı değerler sisteminde bir ritüel uzman ve karizmatik şahsiyet olan dedenin köyde bulunmayışına bağlı olarak cem ritüelinin yapılmayıp, Ali'nin tanrısal karakterindeki erimeyi işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki süreç içinde sosyokültürel yaşamda yaşanan dönüşümler, Tahtacı değerler sistemi bünyesinde dönüşümler yaratmıştır. Bu çalışma, nitel bir yöntemle göre Adana-Tufanbeyli'nin Evcî köyünde gerçekleştirilmiştir. 2006-2009 yılları arasında yürütülmüş olan alan araştırmasının verileri esas alınmış, veriler katımlı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atalar kültürü, dağ kültürü, ağaç kültürü, su kültürü, kutsal, ziyaret, kutsalın tezahürü.

THE MYSTERY AT THE GRAVE OF DEDE: THE PHENOMENON OF PILGRIMAGE AND HIEROPHANIES

ABSTRACT

This study aims at displaying in an interpretive approach the fact that the relationship of

¹ Dr., el-mek: aliselcuk33@hotmail.com

the system of Alevi values with Turkish culture has maintained its presence by being coded within the phenomenon of pilgrimage, based on the sample of *dede* pilgrimage in a Tahtaci village, Evcı. As a model both creating and representing the socio-cultural life, the phenomenon of pilgrimage has been regarded as a common key action of various cults. Based on the referred system of value, the phenomenon of pilgrimage is considered to create the socio-cultural life in the sense that it both represents the socio-cultural life and bears some symbolic codes. That many cults effective in the village have actually been key action has been a crucial factor in associating the phenomenon of pilgrimage with system of values. Within this framework, this hypothesis is intended to be displayed in the sample of various cults referring to the system of values in Evcı. Also, it will be tried to reveal both its characteristic of being a key action allowing break the codes of system of cultural values and its relationship with basic root paradigms lying in depth of world of cultural sense. Moreover, it is intended to disclose the interaction of pilgrimage ritual with socio-cultural life, since a loss of function in a ritual means a transformation in the socio-cultural life. Accordingly, that ritual of cem is not conducted due to the absence of *dede* as an authority on ritual and a charismatic figure in the village indicates the dissolution of Ali's divine characteristics. Apparently, the transformations experienced in socio-cultural life in the course of time have led to some changes in the system of Tahtaci values. This study has been carried out in the village Evcı in Tufanbeyli of Adana based on a qualitative method. The data of the field study conducted in 2006–2009 has been considered, which was gathered by participant observation and in-depth interviews.

Key Words: the cult of ancestors, mountain cult, tree cult, water cult, sacred, pilgrimage, hierophany.

GİRİŞ

Toplumlar sosyokültürel yaşamlarını, kültürel anlam dünyaları ile bu anlam dünyalarının biçimlendirdiği bir toplumsal yapı bağlamında şekillendirmektedir. Sosyokültürel hayatın temel yaratıcı bileşeni, kültürel anlam dünyası ya da başka bir ifadeyle değerler sistemidir. Bunlar, diğer kültür ve toplumlarla çok uzun süreli kurulan her türlü temas ve etkileşime rağmen bağlamında varlığını dipten dibe sürdürmektedir.

Sözü edilen bu değerler sisteminin sembolik kodlarının çözülmesi, etkileşime girdiği diğer inanç ve değerler sisteminden ayrılan ontolojik özelliklerinin açığa çıkartılmasına bağlıdır. Böylece bir anlamda Eliade'nin belirttiği şekliyle bir arketip (1994: 12-13), Geertz'in dediği şekliyle model of/model for (1973: 93) ya da Turner'in belirttiği biçimiyle kök metaforlara (1974: 50–51) ulaşmak mümkün olacaktır. Yukarıda adları zikredilen anlamın peşindeki sosyal bilimcilerin her birinin de işaret etmek istediği husus, esasında aynıdır. Bu husus ise, kültürlerin zamana ve etkileşimlere direnen, derinlerinde yatan anlam ve değerler sistemine sahip olduğu gerçeğidir. Sözü edilen bu değerler sistemi bazen toplumların bilinçaltılarının çok derinlerinden gider. Böyle durumlarda değerler sistemine ulaşmak için, ona ait sembol-

lerin anlaşılıp yorumlanması gerekir. Bunun yapılamayışı, toplumların kültürel hafızalarının derinliklerinde yatan, onların ana gövdelerindeki sembolik boyutları uzun soluklu ve etkili hale getirmektedir. Başka bir deyişle kültürel hafızanın böylesine derinliklerinde yer alışları onları her türlü etkiye rağmen dirençli ve dayanıklı kılmaktadır.

Kültürel hafızanın derinliklerinde yer alan bu unsurların direnci öylesine güçlüdür ki toplumsal yaşama katılan yeni bir inanç ya da sosyal yapıdaki dönüşümler bile bu derinliklerdeki kök metaforun etkisinden uzak kalamamaktadır. Aynı zamanda sözü edilen metaforla uzlaşmayan yeni kültürel bileşenler ise çoğu zaman toplumsal yaşamda çatışmaları beraberinde getirmektedir. Turner, bu durumu ifade etmek üzere sosyal drama kavramını geliştirmiştir (1974: 37). Ayrıca, Turner hacca dair yaptığı değerlendirmede günümüzün kurumsal dinlerindeki haccın aslında kaza ve beladan kaçmak üzere yapılan ritüellerin dönüşmüş biçimi olduğunu belirtmektedir. Maddi ya da manevi ihtiyaçları için kutsal güçlere başvurma fikrinin tarih boyunca çeşitli davranış biçimleri bağlamında varlığını sürdürdüğünü ifade eden Turner, söz konusu davranışların değerler sistemindeki kök paradigma ile ilişkili olduğunu belirtmektedir (1974: 65). Burada değerler sistemi bağlamında şekillenen, değerler sistemi ile ilişkisi sembolik olarak kurulan sosyokültürel davranış biçimlerinin etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Onlar, kültürün anlam dünyasına ulaşmak ve bu anlam dünyasını toplumsal yapı ile ilişkilendirmek için güçlü anahtarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu davranış biçimleri ile değerler sistemini yan yana bulunduran en çarpıcı sosyokültürel unsurlar ise kültürlerdir. Kültürler, değerler sistemini ve bu değerler sistemi ile uzlaşan davranış ve eylem biçimlerini, içlerinde gizlemektedir. Daha genel anlamda o, toplumsal bir yapıyı bünyesinde kodlamaktadır. Başka bir ifadeyle değerler sistemi toplumsal eylemler yani ritüeller vasıtasıyla su yüzüne çıkmaktadır. Ziyaret fenomeni, değerler sistemi ile ilişkili bu güçlü sembolik eylem biçimlerinden ilk akla gelenlerdendir.

Araştırmamız, Evcı Tahtacı köyünde gerçekleştirilen “Dede Ziyareti” örneği ile ilgilidir. Bu çalışma, “Dede Ziyareti” örneğinde, ziyaret fenomeninin çeşitli kültür bağlamında değerler sistemi ile ilişki kuran bir anahtar olma özelliğini anlamayı, kendisine konu edinmiştir. Başka bir deyişle bu çalışma, Alevi değerler sisteminin Türk kültürü ile olan bağının, ziyaret fenomeni içinde kodlanarak varlığını sürdürüşünü anlayıcı bir eğilimle açığa çıkartmayı kendisine konu edinmiştir. Burada ziyaret fenomeni sosyokültürel yaşamı hem temsil eden hem de yaratan bir model olarak çeşitli kültürlerin ortak anahtar eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geertz’in de belirttiği üzere model of ve model for olarak değerler sistemi hem sosyokültürel yaşamı temsil hem de yaratma gücüne sahiptir. Bu bağlamda, ziyaret fenomeninin atıfta bulunduğu değerler sistemine göre hem sosyokültürel yaşamı temsil ettiği hem de taşıdığı sembolik kodlar kırılarak sosyokültürel yaşamı yarattığı öngörülmektedir. Aynı zamanda bu varsayımın Evcı Tahtacı köyü değerler sistemine atıfta bulunan çeşitli kültür örneğinde açığa çıkartılması hedeflenmektedir. Ziyaret fenomeninin kültürel değerler sistemi ile ilişkilendirilmesinde, köyde etkin olan pek çok kültürün temel anahtar eylemi oluşu etkili olmuştur. Buradan hareketle ziyaret fenomeninin kültürel değerler sisteminin kodlarını kırma gücüne sahip anahtar bir eylem olduğu fikrine ulaşılmıştır. Ayrıca bu çalışma ile ziyaret ritüelinin

değerler sistemi ile ilişkisinin yanı sıra ziyaretin kültürel anlam dünyasının derinliklerine uzanan temel kök paradigmaların anahtarı oluşunun da açığa çıkartılması hedeflenmektedir. Bu çalışma, nitel bir yöntemle göre Adana-Tufanbeyli'nin Evcî köyünde gerçekleştirilmiştir. Evcî köyü üzerine 2006-2009 yılları arasında yürütülmüş olan alan araştırmasının verileri esas alınmış, veriler katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır.

Bir Tahtacı Köyü: Evcî

Kendilerini “Türkmen Alevî” olarak tanımlayan köylüler, Anadolu Alevî topluluğunun Tahtacı grubuna mensuptur. Evcî esasında bir Türkmen aşireti olup Türkiye'nin değişik bölgelerinde yerleşmiş örnekleri ile karşılaşmak mümkündür (Yörük 1998: 157-158). Tamamı Alevî olan bu aşiret içerisinde Tahtacı değerler sistemi ile karşılaşılacak örnek ise Tufanbeyli'nin Evcî köyüdür. 2000 yılı genel nüfus sayımına göre köyün nüfusu 355 kişidir. Özellikle son 30-35 yıl boyunca köyden kente ve yurt dışına iş, geçim sıkıntısı nedenleriyle göç olmuştur. Köyde genel olarak yaşlı nüfus çoğunluktadır. 60-65 yaşın üzerindeki kişilerden ilkokul mezunu olan çok az kimse bulunmaktadır. Bu yaş grubu üzerindeki kişiler, ya hiç okuma yazma bilmeyen veya sadece okur-yazar kategorisinde değerlendirilen kimselerdir. Köyde lise ve yüksek okul mezunu çok az sayıdadır. Ekonomik durumları ve yaşam standartları genel anlamda düşük düzeyde olan Evcî köylülerinin başlıca geçim kaynakları, tarım ve hayvancılıktır.

Evcî Tahtacıları, Yanyatır dede ocağına bağlıdırlar. Köyde cem evi mevcuttur. Ancak son yıllarda işlevini kaybetmiştir. Sözü edilen işlev kaybı yine Geertz'i akla getirmektedir. Zira Geertz başarısız ya da işlev kaybına uğrayan ritüelleri sosyal yapıda değerler sistemi ile uyumlu olmayan bir değişimin yaşandığının işareti olarak görmektedir (1957: 52). Nitekim, köy sakinleri, Evcî köyüne son 20 yıldır dedenin gelmediği, bu nedenle de cem yapılamadığını ifade etmektedirler. Öyle anlaşılıyor ki Evcî köyü sosyal yapısı içinde güçlü bir konuma sahip olan dede otoritesinin eksikliği, değerler sistemi ile ilişkili sosyokültürel bir eylemin yani cem ritüelinin işlemeyişini beraberinde getirmiştir. Dede otoritesinin eksikliği ve kaybı her ne kadar Alevî toplumunda çok büyük önem arz eden ikrar alma ve musahiplik ritüellerinin yapılamayışını beraberinde getirirse de geleneksel Türk dindarlığında merkezi öneme sahip ziyaret ritüeli, atalar kültürünü işaret edecek biçimde güçlenerek toplumsal yaşamda yerini almıştır. Dolayısıyla değerler sistemi sosyal yapıda bir dönüşüm olsa da kendi varlığını sürdüreceği temel metaforlarını kolaylıkla birbiri yerine harekete geçirebilmektedir. Ziyaret fenomeni, Tahtacı değerler sisteminin yanı sıra bu değerler sisteminin bileşenleri arasında da temel ve genel değerler sistemini temsil edecektir. Aynı zamanda onun, söz konusu değerler sistemine uygun bir sosyal yapıyı yaracak bir anahtar olduğu, sosyokültürel yaşamdaki kültürel örnekleri dikkate alındığında bariz bir biçimde açığa çıkmaktadır.

Bir Ziyaret Fenomeni Örneği Olarak “Dede Ziyareti”

Ziyaret fenomenine arkaik toplumlardan günümüzün modern toplumlarına kadar pek çok kültürde rastlanmakta, inanç ve uygulama düzeyinde bazı farklılıklara rağmen ziyarete konu olan mekânların var olduğu bilinmektedir (Eliade 1971: 367-371). Bu genel manzaraya uy-

gun olarak ziyaret fenomenine İslâm dünyasında rastlanmakta, temelde Sami kökenli dinlerin söz konusu fenomene karşı çıkmalarına karşın bu tür inanışların varlıklarını sürdürdükleri ifade edilmektedir (Günay ve Güngör 1996: 11, 115-116). Ziyaret Türk topluluklarının da yaygın uygulamalarından birisidir. Nitekim dede ziyareti ile ilgili inanış ve uygulamalar, Anadolu coğrafyasının geneline hâkimdir (Tanyu 1967; Günay ve Göngör, 1996).

Dede ziyareti, Evc köyüne 5-6 km mesafedeki, yöredeki en yüksek dağ olan Dede Dağının zirvesinde gerçekleştirilmektedir. Köylülerin anlattıklarına göre, Dede ziyareti köyün kuruluşuyla birlikte başlamıştır. Bu durum Dede merkezli bu ziyaret biçiminin yeni kurulan toplumsal yaşamı değerler sistemi ile ilişkilendirme ve buna göre sosyal hayatı organize etme girişiminin sembolik olarak ziyaret ritüelinde somutlaştığının ilk habercisidir. Zira anlatılanlara göre Evc Tahtacıları köye ilk yerleştikleri yıllarda köyden bir kişi rüyasında yaşlı bir zat görmüş, bu yaşlı zat isminin *Dede* olduğunu belirttiikten sonra “*mezarım dağın zirvesinde, asam ile su çıkardığım yerde*” demiştir. Ertesi gün akşam söz konusu kişi, köylülere rüyasını anlattığı esnada dağın zirvesinden bir ışığın yükseldiği görülmüştür. Bu durum, köylüler arasında dağın zirvesinde bir yatacın olması gerektiği kanaatini uyandırmıştır. Daha sonra kadın-erkek bütün köylü yatacın var olduğu kabul edilen yere gidip niyaz etmişler, o yeri, taş yığarak mezar şekline getirmişler, pınarla beraber çevresini taşla çevirmişlerdir. Bundan sonra dağın adı *Dede Dağı*, ziyaretin adı da *Dede Ziyareti* olmuştur. Bu anlatıda Türk kültürünü işaret edecek biçimde Atalar kültürünü çağrıştıran temel sembolik bileşenler yatac ya da mezar, dede, dağ ve sudur. Bu bakımdan Dede Dağındaki Dede Ziyareti aslında Türk kültürüne ilişkin atalar, dağ ve su kültürünü işaret etmekte, bu kültlerin tam ortasında ise ziyaret fenomeni bulunmaktadır. Böylelikle sözü edilen kültler ziyaret fenomeni ile görünürlük kazanmaktadır.

Evc Tahtacıları, Dede ziyaretine Perşembe günleri gitmektedir. Dede ziyaretine gidilme nedenleri farklılık arz eder. Ancak ziyaretin nedeni ne olursa olsun, orada kanlı kurban ritüelini yapılması şarttır. Söz konusu ziyaret nedenlerinin temelini adak oluşturmaktadır. Onlara göre Dede’den her türlü dilek adak karşılığında yapılır. Burada kurbanlık hayvan koç veya horozdur; bunların dışında herhangi bir hayvan veya nesneden adakta bulunulamaz. Aynı zamanda adanan adakların Dede’nin mezarı başında kesilmesi gerekmektedir. Dede ziyaretine adak dışında yağmur duası için de gidilmektedir. Diğer taraftan Dede’yi ziyarete aşırı hastalar dışında köylülerin tamamının gittiği görülmektedir. Dede ziyaretinin çeşitli dilekleri, amaçları için insanları kendilerine çektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Dede kendisine yapılan saygısızlığı affetmemekte, kendisine karşı kötü niyetli kişileri cezalandırmaktadır. Araştırma sahamızda anlatılan bir olaya göre, Dede’nin mezarını define aramak amaçlı tahrip eden iki kişi Dede’nin gazabından kurtulamamış; onlardan birisi trafik kazasında hayatını kaybetmiş, diğeri ise felç olmuştur. Burada kutsalın, hem cezbeci hem de ürkütücü olmak üzere çift yönlü niteliğini görmekteyiz (Günay ve Güngör 1996: 105).

Köylüler arasında söz konusu dağın sahibinin *Dede* olduğu inancı da mevcuttur. Bu inanış, geleneksel Türk dinindeki Atalar kültü ve yer-su inançlarını çağrıştırmaktadır. Dede ziyaretinin atalar kültürüne ilişkin değerler sistemini temsil edişi ziyarete biraz daha yakından bakıldığında iyice açığa çıkmaktadır.

Ziyaretteki Sır: Ali'nin Tezahürü ve Atalar Kültü

Dede dağının zirvesindeki Dede mezarının sonradan oluşturulması, esasında orada herhangi bir mezar vs olmadığını göstermektedir. Bu durum, geleneksel Türk dinindeki ata ruhunun dağa gitmesi, dağı mekân tutması inancının devamı niteliğindedir (Esin, 2001: 37-38). Sonradan oraya mezar oluşturularak ata ruhunun mekânı, ona tapınmak, kurban sunmak için yerin belli olması sağlanmıştır. Dolayısıyla Dede dağı, aynı zamanda dağın zirvesinde yattığına inanılan Dede'nin ruhunu temsil etmektedir. Diğer taraftan Dede'nin üzerine yemin edildiği de görülmüştür.

Birisi karşısındakine söz verirken: *Dedemin üzerine yemin ederim ki...veya sözümü tutmazsam Dedem beni kessin* vs tarzda yemin etmektedir. Bu durum, Dede'nin Evcî Tahtacılarının ortak atası olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü ölen her aile büyüğü veya ata, Atalar kültürüne konu olmamaktadır. Aşağıda göreceğimiz gibi, Dede'yi ziyaret esnasında yerine getirilen pratikler sıradan bir insanın mezarına yapılan tazim ve saygının sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla söz konusu mezarda yattığına inanılan kişi sıradan birisi değildir. Dedenin karizmatik hüviyetini gösterecek ve sıradan kişilerden ayırtıracak biçimde Dede ziyareti belirli ritüel bir formda gerçekleşmektedir. Dede'nin mezarına gelindiğinde, mekânın girişinde yaş sırasına göre sıralanılmakta, erkeklerden sonra kadınlar sıraya girmektedir. Herkes ayakka-bısını ve çorabını çıkarmaktadır. Mezar, taşlarla çevrili durumda olduğu için onun girişinde eşik görevini yapan taş bulunmakta, bu taşta *ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!* diyerek niyaz edilmektedir. Daha sonra diz üstü ve kollar dirsekten içe doğru bükülür, kafa yere doğru eğik olacak şekilde emekleyerek yatırın başucu taşına varılır; *Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!* diyerek yatırın başucu taşına niyaz edilir. Burada üçüncü secdeye kişi Dede'den dileğini söyler: *Dedem, bana çocuk ver; bana sağlık ver; bana rızkıyı ver* vb. Daha sonra mezarın üzerine *arılık* adı verilen para bırakılır.

Bu durum, Dede'nin canlı veya ölümsüz, insanüstü bir varlık olarak tasavvur edildiğini göstermektedir. Zira köylüler, Sünni topluluğun Muhammed peygamberin mezarını ziyarete gitmelerini *biz ölüye değil, diriye gideriz* cümlesiyle eleştirmekte; diriden kastın ata, dede mezarlarının olduğunu ifade etmektedirler. Başka bir ifadeyle dirilikle varlıklarını bir süreç olarak devam ettiren atalar ima edilmektedir.

Dede Mezarının toprağından yalandıktan sonra ona sırt çevirmeden geri geri gidilir, girişten dışarı çıkılır. Dede'ye niyaz etme uygulaması sona erdikten sonra kurban ritüeli başlanmaktadır ki, kurban atalar kültürünün ayrılmaz bileşenlerindedir. Kurbanlık hayvan mezarın etrafında üç defa döndürülür, her dönüş öncesi Dede'ye niyaz edilir. Eğer kurban adanmış ise kurbanlık hayvanı, adak sahiplerinin döndürmesi gerekir. Ancak adak amaçlı ziyaretler dışında kurban hayvanı mezarın etrafında yaşça büyük bir kişi döndürür. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere bu kurban artık tamamen Dede'ye aittir. Dolayısıyla kurbanın Dede'ye sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ister kurban eti olsun, ister evden getirilen diğer yiyecekler olsun hiç birisi geri eve götürülmez. Evden getirilen yiyecekler artmış ise yatırın yanına bırakılır. Kurban eti artmışsa; kurbanın derisi, kemikleri, tüyü vb. gibi kurbanın artık-

ları, ziyaretin içine gömülmektedir. Kurban, mezarın başucunda kurbanı tarafından kesilir. Kurban eti hazırlanırken kurbanın kemiklerinin kırılmayıp, eklem yerlerinden ayrılması da dikkat çekicidir. Kemiklerin kırılmaması hususu, Türklerdeki ruhun kanda, kemikte mevcut olduğu inancından kaynaklanmaktadır (İbn Fadlan 1975: 125).

Esasında Türklerin yanı sıra bütün avcı toplulukların inancına göre kemikler hayatın en son kaynağını temsil etmektedirler. İnsan veya hayvan bu kaynaktan çıkarak istediği gibi tekrar türemekte ve çoğalmaktadır. Bu nedenle avlanan, kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz, özenle toplanıp geleneğe göre gömülerek, yüksek bir yere veya bir ağacın dalları üzerine konularak, denize atılarak ortadan kaldırılır. Zira insan ve hayvanlarda ruh kemiklerde ikamet etmekte, ölümlerin kemiklerden tekrar dirilecekleri ümit edilmektedir. Ayrıca Türklerde kök-aile veya soy kavramı *kemik* kelimesiyle ifade edilmektedir (Eliade,1999: 189-190). Bu ifadelendirme biçimi de Dede ziyareti bağlamında icra edilen kurban ritüeli içinde kodlanmış atalar kültünü haber vermektedir. Bu yönüyle Geleneksel Türk dininde gördüğümüz atalar kültü-kurban ilişkisi Dede ziyaretinde karşımıza çıkmaktadır. Aslında Türk kültür tarihi Dede dağı ziyaretindeki atalar kültü-kurban ilişkisini anlamamızı mümkün kılacak örneklerle doludur. Türk Tarihi göstermektedir ki Türk boyları tarihleri boyunca atalarına kurban sunmuşlardır. Asya Hunları her yıl mayıs ayının ortalarında atalara kurban sunmuşlardı. Tabgaçların ata mezarlarını ziyaret ederek onlara kurban sundukları, Chou hakanlarının avladıkları geyikleri atalarının tapınağına kurban olarak takdim ettikleri, Göktürkler ve Uygurların beşinci ayda kutsal dağın zirvesinde Gök-Tanrı'ya ve atalara kurban sundukları hakkında bilgiler bulunmaktadır (Esin 1978: 90, 94; Esin 2001: 98-99; Gumilöv 2002: 114; Chavannes 2007: 42; Tsai 2006: 23, 64, 590-591; Günay ve Güngör 1997: 52).

Kurbanın ardından, oradaki herkes mezarın etrafında halka şeklinde toplanarak diz üstü oturur; *Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!* diyerek üç defa ona secde ederler. Eğer yağmur duası için ziyaret yerine gelinmiş ise, oradaki yaşlı bir kişi pınardan aldığı sudan mezara üç defa damlatır. Buradaki mezara su damlatma uygulaması, benzer benzeri doğurur ilkesiyle ilişkili olup, meydana gelmesi istenen olayın taklit edilmesinden ibaret sıhrî bir tekniktir. Bu ritteki yaşlı kişi sembolik olarak atalar kültünü işaret etmektedir. Zira yaşlılar atalara kategorik olarak en yakın kişi olarak görülür, bu nedenle sosyal yapıda belirgin bir otorite işgal eder ve saygıyla karşılanırlar.

Her su damlatma uygulamasından önce mezara *Dedem bize yağmur ver* diye yalvararak secde edilir. Görüldüğü üzere Dede ziyaretinde, istenilen şey, doğrudan Dede'den istenmektedir. Dede'nin Tanrıya aracılık etmesinin kesinlikle söz konusu olmadığı, bireysel ve toplu secdeler yapılmasından anlaşılmaktadır. Bu yönüyle aslında Dede mezarı etrafında oluşan ritüeller, atalara tapınmadan ibaret bir ritüeldir. Atalara tapınma ise geleneksel Türk dininin ayrırcı özelliklerinden birisi olarak görülmektedir (Gumilöv 1999: 123-125). Bu bakımdan atalar kültünün Evcî Tahtacıları arasında ziyaret fenomeninde sembolik olarak kodlanarak varlığını sürdürdüğü, söz konusu kültün süreklilik arz ettiğini anlaşılmaktadır.

Bu uygulamalardan sonra mezarın bulunduğu mekânın dışında, cem ayınındeki gibi usulüne uygun olarak kurban eti yenilir. Dede mezarının etrafını çeviren taş duvarlar, kutsalın tezahür sınırını belirlemede, kutsal ile kutsal olmayan mekânları birbirinden ayırmaktadır. Eliade'a göre kutsal mekânı belirleyen taş duvarlar, sınırları içindeki kratofani veya hiyerofaniye işaret etmekle birlikte, aynı zamanda yanlışlıkla bu mekâna girecek olan kutsal olmayan kişiyi koruma amacına da yöneliktir. Zira kutsal, kendisiyle temas kuran kişinin her dinî eylemin gerektirdiği hazırlıkları yapmaması durumunda tehlikelidir (Eliade 1971: 370-371).

Anlaşılan o ki Evcî Tahtacılarının Dede ziyareti bünyesinde atalar kültürünü devamlılığını sağlayacak biçimde sembolik olarak kodlamakta, bu kültürün temsil ettiği değerler sistemiyle ilişki ziyaret ritüeli vasıtasıyla kurulmaktadır. Geleneksel Türk dininde temel değerler sistemi Gök tanrı inancı ekseninde şekillense de tarihi süreç içindeki sosyokültürel değişimlerin bir sonucu olarak, Atalar kültürünü işaret edecek biçimde Dede'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle temel kutsaldan daha ziyade bu kutsalla ilişki kurmayı mümkün kılan karizmatik güçler ile sosyal yapıda dönüşüm yaşanmıştır. Sözü edilen sosyokültürel dönüşüm uzun süreçli olmakla birlikte gözlemlenebilen örnekleri ile de karşılaşılmaktadır. Nitekim Dede'nin üzerine yemin edilmesi, toplumsal yapıda yaşanan dönüşüm neticesinde atalar kültürü bağlamında Dede'nin otoritesinin güçlendiğini göstermektedir. Zira, köyde Dede'nin üzerine yemin edilmesi uygulaması 15-20 yıllık bir geçmişe sahipken daha önceleri doğrudan Ali'nin üzerine yemin edildiği anlaşılmaktadır. Ali üzerine yemine etme ritüelindeki işlev kaybı, sosyokültürel yaşamdaki güçlü dönüşümün habercisidir. Ali üzerine yemin etme ritüelinin yerini Dede üzerine yemin etme ritüelinin alışında köyde yaşanan göç süreci, toplumsal etkileşim, ekonomik dönüşümlerin, bunun da ötesine cem ritüelinin icra edilemeyeşinin etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Sosyokültürel yaşamda ritüellerin zincirleme bir süreç (Turner 1977: 201) olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu zincirin halkalarından birisindeki kırılma sürecin genelini etkileyecektir. Bu ritüel süreç topyekun değerler sistemini temsil ettiğinden, bir kısmındaki dönüşüm anlamın kaybolmasını da beraberinde getirecektir. Somutlaştıracak olursak Ali üzerine yemin edilmesi ve cem ritüelleri aynı ritüel sürecin parçaları olup birindeki işlev kaybı diğerini de etkileyecektir. Bunun da ötesinde ritüel süreç bünyesindeki ritlerde meydana gelen işlev kaybı daha derinde yatan toplumsal yapı ve değerler sistemindeki dönüşümün de habercisidir. Evcî köyünde yaşananlara bakıldığında, ritüel uzmanı olan ve ritüelleri yönetmek suretiyle değerler sistemini sosyal yapıyla ilişkilendiren dede otoritesinin kaybı, onun sosyal yapıdaki yerinin boşalmasına yol açmıştır. Söz konusu işlev kaybı durumu, değerler sistemi ile ilişki kuracak sembolik bir unsurun yani yaturdaki Dede figürünün öne çıkışını beraberinde getirmiş görünmektedir. Yeşerdiği ortam yani kültürel bağlamı dikkate alındığında yaturdaki Dede figürünün sembolik kodlarının atalar kültürü ile ilişkililiği açığa çıkmaktadır.

Cem ritüeli ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Zira cem, Ali'nin Tanrılığına bizzat Muhammed peygamberin şahitlik edişinin anlatıldığı miraç mitinde geçen hadiseleri temsil eden ve Ali için icra edilen bir ritüeldir.

Cem toplumsal yaşamda icra edilmeyişi Ali'nin antropomorfik Gök Tanrı imajının eridiğini ve böylece deus otiosus haline dönüştüğünün işaretlerini vermektedir. Daha önceki süreçte Ali'nin Tahtacı inançları içinde Tanrı kimliği ile öne çıkışı Gök-Tanrı'nın değişik etkilerle antropomorf telakkiler yönünde kişileştirildiğinin göstergelerindedir (Günay ve Güngör 1997: 42). Buna karşın Ali'nin Tanrısal konumundaki erime Kutsal'ın tezahürü, başka bir ifadeyle kutsalın gökten aşağılara inerek yaygınlaşıp çoğalmasıyla ilgilidir. Kutsalın tezahürleriyle Ali şahsındaki antropomorfik Gök-Tanrı'nın deus otiosus konumunu edindiği; kutsalın gökten aşağılara inerek yaygınlaşıp çoğaldığı, sosyokültürel yaşamdaki dönüşümlerle birlikte insana daha yakın ve somut varlıkların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Ali, Evc köyü Tahtacı değerler sistemi içindeki kutsal merkezi konumunu başka kutsal formlara bırakmakta, göksel varlıklar aşkınlıktan ve pasiflikten, daha dinamik, daha aktif ve daha ulaşılabilir formlara doğru hareket etmektedirler. Daha doğrusu kutsalın somuta doğru sürekli bir iniş söz konusu olmaktadır. Eliade'in *yedekleme değişim* (2005: 80) olarak tanımladığı bu durum, Evc köyü Tahtacı değerler sistemi içinde Ali-atalar kültü ilişkisindeki dönüşümü gösterir niteliktedir. Evc köyü tahtacı değerler sistemindeki bu dönüşüm Eliade için hiç de şaşırtıcı olmazdı. Zira Eliade göre Gök-Tanrı inancının hâkim olduğu topluluklarda, Gök-Tanrı inancının zayıflamasıyla birlikte atalara tapınma artmaktadır (2005: 71). Nitekim antropomorfik Ali'nin kutsal kimliğinin pasifleşmesiyle birlikte, Evcilerde atalar kültü merkezi konuma yerleşmiştir. Şunu da unutmamak gerekir ki atalar kültürünün Türklerin geleneksel dinlerinin önemli bir unsuru oluşu da kutsalın dönüşümünde etkili olmuş görünmektedir. Söz konusu kültürün farklı sosyokültürel çevrelerle etkileşime rağmen yüzyıllar boyunca özünü kaybetmeden farklı formlar altında varlığını devam ettirebilmesi, onun Türk kültürünün temel bileşenlerinden olduğunu göstermektedir.

Ziyaret Sahnesinin Diğer Kültleri: Dağ, Ağaç ve Su Kültü

Evc köyündeki Dede ziyareti atalar kültürünü bünyesinde saklamasının ötesinde sözü edilen atalar kültürünü güçlendirmektedir. Aynı zamanda Dede ziyareti, kutsalın tezahürü olduğunu ima edecek biçimde dağ, su, ağaç kültürlerini de genel dokusuna dâhil etmektedir. Bu anlamda Dede ziyareti, atalar kültü merkezde olmak üzere çeşitli kültürleri bir araya getirmektedir.

Türklerde Gök Tanrı inancıyla ilgili olduğu belirtilen dağ kültü, yer-suların en önemli unsuru oluşturmaktadır. Orta Asya'da tarih boyunca Türklerin Gök Tanrıya kurban sunmak için kutsal kabul ettikleri dağların zirvelerini tercih ettikleri ve hemen her Türk topluluğunda kutsal dağ inancının mevcut olduğu belirtilmektedir (Esin 2001: 111-113). Türkler tarihleri boyunca dağları ruhu olan, kutsal ve Tanrı makamı olarak kabul etmişler, Gök-Tanrı'ya kurbanlarını sürekli oralarda sunmuşlardır. Gök-Tanrı inancıyla ilgili olan dağ kültü, Müslüman Türkler arasında da varlığını devam ettirmiştir (Günay ve Güngör 1997: 46-47).

Evc köyündeki Dede dağının, Gök-Tanrı'ya kurban sunulan dağlarla aynı niteliğe sahip olduğu ve ziyarete konu olduğu anlaşılmaktadır. Köylüler, Dede dağının ve onun üzerindeki her şeyin kutsal olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle dağın sınırları içerisinde avlanmak, ağaçları kesmek vs yasaktır. Öyle ki Dede'yi ziyaret ve kurban sunumu için gidildiğinde orada

kurban etinin pişirilmesi için gerekli olan odunları evlerinden götürmektedirler. Evcî Tahtacılarındaki dağ kültürünün Atalar kültürüyle de bağlantılı olduğu anlaşılabilir bir şekilde, Türklerin dağlara kişi adları vererek animist bir anlayışla dağların kişileştirilerek kutsallaştırılması (Güngör 2000: 161-162) Dede Dağı için de geçerlidir.

Köylüler, Dede ziyaretinin etrafında bulunan ağaçlara da Dede ağacı demektedirler. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Dede dağındaki ağaçlar kesmek, dallarını koparmak vs yasaktır. Dede dağındaki ağaçların kutsallığı, ağaç kültürüyle ilgilidir. Geleneksel Türk dininde yer alan *Yer-su* inancı içerisinde ağaç kültürünün de önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ağaç kültürü bütün Türk topluluklarında varlığını devam ettirmiş, hatta ağaç bazı Türk topluluklarının türeyiş mitolojilerine konu olmuştur. Çin kaynaklarına göre bazı Türk boylarının hakanları ağaçtan türemiştir (Eberhard 1996: 75). Uygurların türeyiş mitolojisinde hakanların ağaçtan türediklerinden bahsedilmek (Ögel 1993:74-75, 81-82) Oğuz destanlarında Kıpçakların ağaçtan türedikleri anlatılmaktadır (Togan 1982: 26). Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Dede ziyareti çevresindeki ağaçların kutsallığı, Türklerdeki ağaç kültürünün devamı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan kutsal kabul edilen ağaçlarda kutsalın tezahürü söz konusudur. Çünkü bir ağaç, maddi yapısından daha çok ifade ettiği güçten veya aşkın bir hakikat taşımasından dolayı kutsaldır (Eliade 1971: 268-269).

Dede ziyareti sona erdikten sonra mezarın çevresindeki ağaçlara bez bağlanır. Kutsal ağaçlara, mezarlara çaput bağlama geleneği, Orta Asya Türklerinde olduğu gibi (Aitpaeva 2007: 139) Anadolu'nun her yöresinde yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulama geleneksel Türk dininde *yalama* adı verilen ve bir tür kansız kurban kabul edilen ağaçlara, Şaman davuluna bez bağlama geleneğinin devamı olarak görülmektedir (Anohin 2006: 36; Günay ve Güngör 1997: 63-64; İnan 1995: 98). Ağaçlara bez bağlayan kişi hastalıklı olup iyileşmek istiyorsa, elbiselerinden bir parçayı ağaca bağlanması gerekmektedir. Bu uygulama, bir tür tedavi ritüelidir.

Ağaçlara kutsiyet atfedildiği gibi tarih boyunca Türklerde suyun ruhu bulunan, kutsal bir varlık olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Türklerin Hunlar döneminde suyu kutsal kabul ettikleri, ona kurban sundukları, Cücenlerin elbiselerini, ellerini hatta yemek kaplarını su ile yıkamadıkları hakkında bilgiler mevcuttur (Eberhard 1996: 69-100). Aynı zamanda Oğuzların suyu temizlik aracı olarak kullanmadıkları belirtilmektedir (İbn Fadlan 1975: 32). Diğer taraftan Orta Asya, Sibiryaya ve Altay Türklerinde suya tükürerek, abdest bozarak onu kirletmek hatta temizlik aracı olarak kullanmak yasaktır. Esasında suya karşı duyulan saygı ve onun temizlik ve safiyet sembolü olarak kabul edilmesi günümüzde bütün Türk topluluklarında hâlâ geçerliliğini korumaktadır (Günay ve Güngör 1997: 50).

Evcî köyünde de dede ziyaretindeki pınar, köylülere göre kutsaldır. Onlar oradaki su kaynağına Dede pınarı demektedirler. Köylüler, bu suya tükürmenin, abdest bozmanın, ondan içerken üflemenin günah olduğuna inanmaktadırlar. Onlar, bu suyla ellerini, yemek kaplarını vs yıkamadıklarını söylemektedirler. Bu tür yasaklar, Türklerdeki yer-su inancının bir unsuru olan su kültürünün, Evcî Tahtacılarında da devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Öyle anlaşılıyor ki Evcı Tahtacı köyü Dede ziyareti kodlarında atalar kültürünün değerler sistemini temsil etmektedir. Dede dağındaki Dede ziyareti atalar kültürünü kültürel değerler sistemine dağ, su, ağaç kültürlerinin sağladığı sembolik anlamlar ağı ile güçlendirerek sunmaktadır. Bu anlamda çeşitli kültürlerin ortasında bir anahtar eylem olarak uzanan ziyaret fenomeni değerler sistemini sembolik kodlarının ardında saklamaktadır. Ziyaret fenomeni sadece değerler sistemini özgün geleneksel formuyla devam ettirmenin ötesinde değerler sistemi ve sosyal yapıdaki dönüşümleri de işaret etmektedir. Nitekim, ziyaret ritüeli bağlamında Dede üzerine yemin edilişi, değerler sistemi ve sosyal yapıdaki dönüşümün habercisidir. Zira, daha önceki süreçte Ali üzerine yeminin yaygın bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Bir ritüeldeki işlev kaybı sosyokültürel yaşamdaki dönüşümü haber vermektedir. Buna göre Tahtacı değerler sisteminde bir ritüel uzman ve karizmatik şahsiyet olan dedenin köyde bulunmamasına bağlı olarak cem ritüelinin yapılmayışı, Ali'nin tanrısal karakterindeki erimeyi işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki süreç içinde sosyokültürel yaşamda yaşanan dönüşümler, Tahtacı değerler sistemi bünyesinde dönüşümler yaratmıştır. Bu yönüyle Evcı köyünde cem ritüelinin icra edilmeyişi, mahiyeti yani taşıdığı değerler sistemi dikkate alındığında sosyokültürel yaşamın değerler sistemindeki dönüşümün de bir habercisidir.

KAYNAKÇA

- AİTPAEVA, Gulnara (2007): Mazar Worship in Kyrgyzstan: Ritüals and Practitioners in Talas, Bishkek, Aigine Research Center.
- ANOHİN, Andrey Viktoroviç (2006): Altay Şamanlığına Ait Materyaller, Çevirenler: Zeke-riya Karadavut - Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları.
- CHAVANNES, Edouard (2007): Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, Çeviren: Mustafa Koç, İstanbul, Selenge Yayınevi.
- EBERHARD, Wolfram (1996): Çin'in Şimal Komşuları, Çeviren: Nimet Uluğtuğ, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1971): Patterns in Comparative Religion, Translator: Rosemary Sheed, London, Sheed & Ward.
- ELİADE, Mircea (1994): Ebedi Dönüş Mitosu, Çeviren: Ümit Altuğ, Ankara, İmge Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (1999): Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri, Çeviren: İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (2005): Dinler Tarihi, Çeviren: Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi.
- ESİN, Emel (1978): İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ESİN, Emel (2001): Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul, Kabcacı Yayınevi.

- GEERTZ, Clifford (1957): "Ritual and Social Change: A Javanese Example", *American Anthropologist*, New Series, 59 (1), 32-54.
- GEERTZ, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books.
- GUMİLÖV, Lev Nikolayeviçen (1999): *Eski Türkler, Çeviren: Ahsen Batur*, İstanbul, Selenge yayınevi.
- GUMİLÖV, Lev Nikolayeviçen (2002): *Hunlar, Çeviren: Ahsen Batur*, İstanbul, Selenge Yayınevi.
- GÜNAY, Ünver ve diğerleri (1996): *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları.
- GÜNAY, Ünver ve Harun Güngör (1997): *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara, Ocak Yayınları.
- GÜNGÖR, Harun (2000): "Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Ankara, s. 155-178, *Dinler Tarihi Derneği Yayınları*.
- İBN Fazlan Seyahatnamesi (1975): *Hazırlayan: Ramazan Şeşen*, İstanbul, Bedir Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1995): *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993): *Türk Mitolojisi, Cilt I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANYU, Hikmet (1967): *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara, Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982): *Oğuz Destanı-Reşideddinin Oğuznamesi: Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, Enderun Yayınları.
- TSAİ, Lü Mau (2006): *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Çevirenler: Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu*, İstanbul, Selenge Yayınevi.
- TURNER, Victor (1974): *Dramas, Fields, and Metaphors Symbolic Action in Human Society*, New York, Cornell University Press.
- TURNER, Victor (1977): "Sacrifice as Quintessential Process Prophylaxis or Abandonment", *History of Religions*, 16 (3), 189-215.